

'אורח ארעא למשדא אומצא לכלבא... וחוטרא אבתריה'. נרמז בזה שיש אדם המגיע למדרגה רוחנית ויש לו מזה רגש התפארות ח"ו, אזי מרחמים עליו מן השמים ומכשילים אותו באיזו שגיאה או במקרה רע כדי להשפילו, וזהו בחינת הכלב שמכים אותו במקל כדי שלא ייסרך. (מגדל דוד בראש הספר, משמרת איתמר במדבר – בשם הרה"ק מלובלין)

דף קנו

'היכי משני? אמר רב חסדא: על יד על יד' – מעט מעט (רי"ף וש"מ). ואף על פי שחצי שיעור אסור מהתורה, יש לומר שהקלי הואיל וכבר נתקן באור לאכילה דומה לדבר שנאפה ונתבשל לפיכך אין בגיבולו משום מלאכת לישא אלא תיקון אוכל בעלמא, וכמו רוטב שנותנים לתוך התבשיל, וכיון שאין בדבר משום מלאכה דאורייתא לכך הותר מעט מעט שנחשב קצת שינוי. או גם מפני שעושה כן בשעת אכילה, ומשום שדרך אכילה בכך מותר [בדומה לסברת רב חסדא (לעיל עד) לענין בורר]. ואולם בקמח רגיל אין טעם להתיר לישא לתרנגולים אפילו בפחות פחות מכשיעור, שהרי חצי שיעור אסור מהתורה (עפ"י באור הלכה שכא, יד ד"ה שמא). עוד בפרטי דיני השינויים הנוכחים בסוגיא, ובדירוגם – ע' בשאלות ותשובות לסיכום.

'הכי אמר אבהו דאמך משמיה דרב, ומנו רבי ירמיה בר אבא: גובלין ולא מספיין'. לפירוש הרמב"ן, רבי ירמיה דיבר בגיבול מורסן לשוורים שאינו מגבל היטב וכמו שאמרו בסמוך שמערב שתי וערב וניעור כלי בלבד – לכך מותר, אבל גיבול גמור אסור אפילו לרבי יוסי ברבי יהודה. ומדברי בעל המאור משמע שאין חילוק בדבר, אלא רבי ירמיה בר אבא מדבר אף בגיבול גמור, אלא שעושה בשינוי. ע"ע בשיטת הרמב"ם בספר חדושים ובאורים.

'האי מאן דבמעלי שבתא יהי גבר חזרן...' – שדרך בעלי משא ומתן המוכרים סחורתם לחנויות, בערב שבת מחזרים אחריהם לקבץ דמי הסחורות. וכן גבאי צדקה ומקבלי צדקה מחזרים על בעלי בתים בערב שבת יותר משאר הימים. וכדי שלא תטעה לפרש 'חזרן' – מחזר על הפתחים, לכך פירש חזרן במצוות (בן יהודע).

'אמר רב נחמן בר יצחק: חזרן במצות... אמר רב נחמן בר יצחק: וצדקן במצות'. כמידתו אמר, שנקרא (לעיל לז:): 'בעל מעשים'.

[מקובל אצל הצדיקים בשם רבינו הקדוש החוזה מלובלין זי"ע, כי היתה נפשו שמחה בלימוד הש"ס בבואו למימרת רב נחמן בר יצחק.

והגיד, כי ה'בעל דבר' רצה ליתן לו הרבה מדרגות יותר ולהניח לו הרבה דברים, רק שלא ילמוד גמרא ובפרט מימרת רב נחמן בר יצחק. והכיר מזה וידע ברוח קדשו שזהו תיקון גדול לנפש לרצונו ית"ש, רק שילמדו גמרא, ובפרט בבואו לדברי ר' נחמן בר יצחק' (דברי תורה ח"א כב)].

'האי מאן דבשבתא יהי בשבתא ימות עד דאחילו עלוהי יומא רבא דשבתא'. כלומר כך היא המדה, אבל יכול הדבר להשתנות על פי זכות ועבירה וכד', שיש הנאסף קודם זמנו ובלא עתו, או זכות גרמה לו שימות ביום אחר וייספד כראוי (ע' לעיל ל.). ועוד, לא כל הנולד בשבת חיללו עליו את השבת. ועוד יש ליישב על פי המובא בספר הרוקח שכל אדם יש לו מזל למעלה והוא המקיימו למטה, ויתכן שאותו מזל שלמעלה מת בשבת והריהו חשוב כמת (עפ"י שו"ת מהרי"ל רג. וע' מהרש"א שלא אמרו מת בשבת אלא בצדיקים שממלא להם הקב"ה שנותיהם).

'האי מאן דבלבנה... אכיל דלא דיליה ושתי דלא דיליה'. (עפרש"י). כלבנה שאין לה אור עצמי אלא אורה בא לה מהחמה. (וכן פרש בספר כתנות אור להגאון בעל פנים מאירות – בראשית. עפ"י הוהר (ויחי רמט) ויקהל רטו. חקת קפא:). וע' גם בתורי"ד ראש השנה כג: – הובא במאור ישראל כאן).

הבחירה הבסיסית היא כיצד משתמש האדם בתכונותיו. הגמרא בשבת מבארת השפעת הכוכבים והמזלות בשעת הלידה על תכונות האדם, כגון **האי מאן דבמאדים – יהא גבר אשיד דמא** (שופך דמים). **אמר רב אשי: אי אומנא אי גנבא אי טבחא אי מוהלא**. תכונות אי אפשר לעקור. קר המזג אינו יכול להשתנות להיות חם המזג. על דרך זו, תכונה של שפיכות דמים אי אפשר לעקור, אך תלוי הוא כיצד משתמשים בה, ומונה רב אשי ארבע אפשריות: רופא, גנב העלול לרצוח, שוחט או מוהל. כולם 'שופכי דם' אבל המוהל למצוה גדולה, השוחט אינו מקיים מצוה חיובית שהרי אין חיוב לאכול בשר אבל כשרוצים לאכול בשר מצוה לשחוט, הרופא מצייל נפשות במה שהוא שופך דם, ורק הגנב משתמש בכח זה לרעה. זוהי הבחירה הגורלית אשר בה קובע האדם את דרכו בחיים על ידי שהוא מכריע את תכונותיו לצד זכות או לצד חובה; מוגבלת היא כי אין בידינו לשנות או לעקור תכונות הקשורות במזג, אבל עשירה היא הבחירה כי הרבה דרכים לפני האדם בניצול תכונותיו לטובה. כך מצינו כאשר ישי הביא את דוד לפני שמואל, והוא אדמוני עם יפה עינים וטוב ראי – 'כיון שראה שמואל את דוד אדמוני, נתיירא, אמר זה שופך דמים כמו עשׂו! אמר לו הקב"ה: עם יפה עינים – עשׂו מודעת עצמו הוא הורג אבל זה מודעת סנהדרין הוא הורג (ילקוט). הבדל כה קיצוני בתכונה אחת – עשׂו, ולהבדיל דוד המלך ע"ה (עלי שור ח"ב עמ' לח).

*

מאמר מתוך ספר מכתב מאליהו (ח"ד עמ' 98 ואילך):

שני גדריו מזל

'מזל' בא משורש 'נזל' (רד"ק), והוא מציין את ההשפעה היורדת ממעלה למטה. וכן מבואר אצלנו במקום אחר שגדר המזל הוא כלל הכלים והסביבה המושפעים לאדם מאת השי"ת כדי שימלא בהם את חלקו בתכלית הבריאה, דהיינו חלקו המיוחד בגילוי כבודו ית' היוצא לפועל על ידי בחירת האדם.

האם אפשר לאדם לשנות את מזלו על ידי בחירתו? לשאלה זו מצאנו לכאורה תשובות שונות

בדברי רבותינו ז"ל. רבי חנינא אומר: מזל מחכים (לפי המזל היא החכמה. רש"י), מזל מעשיר, ויש מזל לישראל, (שאיך תפלה וצדקה משנה את המזל). רבי יוחנן אומר: אין מזל לישראל... ואף רב סבר אין מזל לישראל (דעל ידי תפלה וזכות משתנה מזלו לטובה). רבא, כנראה, סבר כרבי חנינא, כי אמר 'בני חיי ומזוני לאו בזכותא תליא מילתא אלא במזלא תליא מילתא' (מועד קטן כה.).

אבל משמע מדברי התוספות (שבת שם ד"ה אין) שאין כאן מחלוקת, שכתבו 'מכל מקום על ידי זכות גדול משתנה... כדאמר ביבמות פרק החולץ (ג.) זכה מוסיפין לו (שנים), לא זכה פוחתין לו, דאין מזל לישראל'. ועוד כתבו שם: 'אבל פעמים שאין המזל משתנה'. ובמועד קטן (שם ד"ה אלא) הוסיפו התוספות: 'ופעמים שאין משתנה כדאמרין בתענית (כה.) גבי רבי אלעזר בן פדת דא"ל ניהא לך דאחריב עלמא, אולי איברת בשעתא דמזוני'. היינו שכל זכותיו של ר' אלעזר בן פדת לא הועילו לו לשנות את מזלו מצער העניות, אלא רק אם יחריב השי"ת את העולם ויברא הכל מחדש, אולי אז יודמן לו מזל של מזונות. וצריך עיון, במה תלוי אם משתנה המזל או לא.

שני חלקים

פשר הדבר הוא, שיש (אדם) שחלקו הוא ענין מסויים בגילוי כבוד שמו ית', והעניות והעשירות ושאר הנסיבות והמצבים הם רק כלים לזה; ויש אשר העניות או העשירות הם מעצם חלקו בגילוי.

מי שחלקו למשל בתלמוד תורה, הרי שנינו 'כל המקיים את התורה מעוני סופו לקיימה מעושר', ולהיפך (אבות ד, ט). היינו, שאם ממלא את תפקידו בשלמות יתכן ויתנו לו עוד כלים כדי שיוכל להמשיך בעבודתו, כענין 'אוכל פירותיהם בעולם הזה', שהפירות הם מתן כלים נוספים לאפשר לו להוסיף בעבודתו, כמו שכתוב ונתתי מטר ארצכם בעתו... כמו שביארנו בכמה מקומות. וכן להיפך, אם אינו זוכה ממעטים לו כלים.

והנה רבא שאמר 'בני חיי ומזוני לאו בזכותא תליא מילתא' הוא עצמו מעיד שהוא התפלל שיהיה חכם כרב הונא ונענה, ושיהיה עשיר כרב חסדא ונענה (מועד קטן שם), כי על ידי התפלה יכול להתעלות ולהתרומם ולהידבק עוד יותר בשי"ת, ועל ידי זה יהיה ראוי לסייעתא דשמיא ולכלים שהוא מבקש. והיינו שכתבו התוספות שעל ידי זכות גדול משתנה המזל.

וולא רק על ידי זכות יכול מזל כזה להשתנות. מרגלא בפומא דאינשי 'משנה מקום משנה מזל' (והוא מירושלמי (שבת ו, ט) 'פעמים... ששינוי מקום גורם') וכבר הזכרנו בקצרה במקום אחר, ואפשר לתת דוגמא שתקל לנו להבין את הענין על בורייו. הרי ידוע שהכלים הם תמיד לפי התכלית. נניח, למשל, שתכליתו של יהודי אחד – חלקו בגילוי – הוא לסייע ללימוד תורה. אם הוא נולד בארץ שהפרנסה בה בדוחק גדול, יתכן שמזלו – על פי תכליתו – יגרום לו עניות, כי אז יצטרך להיות מלמד תינוקות ובה תהיה לו הזדמנות נאותה למלא את תפקידו בעולם הזה, שהוא כאמור סיוע לתלמוד תורה. נסיונו יהיה אם ללמד לתינוקות בנאמנות או לא. אבל אם איש זה יבחר לעקור דירתו אל ארץ אחרת אשר אין שם 'חדרים' שיוכל למלא בהם תפקיד מלמד תינוקות, איך ימצא אז את ההזדמנות הנאותה להשלים חלקו בבריאה? יתכן שאז מזלו ישפיע לו – לפי תכליתו – עשירות; ונסיונו – אם להשתמש בעושר שנתנו לו לתמוך בלומדי

תורה או לא. אם כן יעשה, הרי בא על תכליתו שהיא כאמור סיוע לתלמוד תורה. ובוזה נתקיים 'משנה מקום משנה מזל' בלי שיהיה בוזה כל שינוי בתכלית הרוחנית למענה נברא. וכן אפשר להכפיל דוגמאות).

אבל יש אשר חלקו בגילוי הוא למשל להיות עני ובעל יסורין, כי חלקו הוא קידוש ה' של קבלת יסורין באהבה. לאדם כזה לא תועיל תפלה וכל זכות לשנות את מזלו, ואפילו אם יתפלל בכל לבו בדביקות גמורה שיתנו לו עשירות או בריאות, לא יתכן שישתנה מזלו על ידי זה. וזהו שכתבו התוספות 'אבל פעמים שאין המזל משתנה כהא דר' אלעזר בן פדת'. ולזה התכוון רבא (מו"ק שם) כשהעיד שרבה ורב חסדא שניהם צדיקים גמורים היו, שניהם התפללו על גשמים וירדו, אבל רב חסדא חי תשעים ושתים שנה ורבה רק ארבעים שנה; לרב חסדא היו הרבה שמחות ושפע כל טוב, ולרבה הרבה אבל וחוסר כל; ומזה הוכיח רבא דבני חיי ומזוני לאו בזכותא תליא מילתא אלא במזלא, היינו כאשר זה מעצם חלקו, כנ"ל.

מזל עליון

ובמסכת ברכות (ז.) נחלקו תנאים אם הודיע השי"ת למשה מה ששאל, מפני מה יש צדיק וטוב לו ויש צדיק ורע לו וכו'; שלרבי יוסי הודיעו: צדיק וטוב לו – צדיק גמור. צדיק ורע לו – צדיק שאינו גמור וכו'; ולרבי מאיר לא ניתנה לו תשובה על שאלה זאת שנאמר וחתתי את אשר אחן – אף על פי שאינו הגון, ורחמתי את אשר ארחם – אף על פי שאינו הגון. וגם את זה ניתן להסביר כנ"ל, שרבי יוסי מדבר במי שהכלים הם רק משרתים לתכליתו, ועל כן הם משתנים על ידי זכות וחובה, והענין ניתן להשגה, ורבי מאיר מדבר במי שהעניות והעשירות הם מעצם תכליתו, ולכן אינם משתנים על ידי זכות וחובה. ואם נשאל, למה חלקו של זה לאכול שני שולחנות, וחלקו של זה לסבול עניות ויסורין, על זה נאמר וחתתי את אשר אחן, ואי אפשר שיתגלה טעמו בעולם הזה כלל אפילו למשה רבנו; כי חלוקת החלקים לנשמות לפי התכלית – דבר זה מושרש בעולם שלמעלה מעולם הבחירה, ולא יתגלה טעמו אלא בתיקון הכללי בסוף כל ההשתלשלות; והוא הנקרא 'מזל עליון'.

ובספרים הקדושים מבואר שיש בעולם האצילות ענין טמיר ונעלם מאד היא דרגה הנקראת עתיק יומין (ע"פ דניאל ז, ט), ובה עשר ספירות. והנה בג' הראשונות שלה מושרשים הטעמים לחלוקת החלקים לנשמות לכל שיתא אלפי שנין, והנהגה על פי שרשים אלו היא הנקראת מזל עליון. וג' ספירות אלו נקראות רישא דלא אתיידע, כי אינן מושגות למטה כלל, כי הן למעלה מן הבחירה ולמעלה מן הזמן, ועל דרגה זו נאמר לפני לא יראו, וחותי את אשר אחון וגו' כנ"ל. ו' ספירות התחתונות יש להן שייכות לבחינת זמן, והנהגה על פיהן היא לפי זכות וחובה, והיא הנקראת מזל תחתון. נמצא שמה שאמרו ז"ל 'יש מזל לישראל', היינו מה שלא ניתן לשנות על ידי זכות וחובה, מדבר במזל עליון, ומה שאמרו 'אין מזל לישראל' מדבר במזל תחתון, ולא פליגי. (עיין פתחי שערים לר"א חבר, נתיב סדר הפרצופים ח-י).

והסתכלות זו בטעמי קביעת חלקי הנשמות, כל אחת לפי מקומה ושורשה שהיא מסתרי הבריאה כנ"ל, עליה שנינו 'כל המסתכל... מה למעלה מה למטה מה לפניו מה לאחור... רתוי לו כאילו לא בא לעולם', ופירש"י 'טוב ויפה היה לו אילו לא בא לעולם' (חגיגה יא:).

וטעם הסכנה שבדבר מבואר; עיין מה שכתבנו במאמר 'איכות וכמות' על הסכנה האורבת לאדם המסתכל למעלה ממדרגתו, וכיון שדרגה זו היא למעלה מעולם הבחירה, ההסתכלות בה כלומר קביעות המחשבה בה היא מסוכנת מאד כי האדם עלול להיפגע בעבודתו כשמישיג בשכלו ששורש עולמנו הוא דרגה ללא בחירה וללא אנוכיות נפרדת כלל.

הרי שעלה בידנו בס"ד לבאר שני גדרי המזל הנמצאים בהנהגת העולם הזה, ולמה האחד ניתן להשתנות והשני לא. וכל זה הוא במה שנוגע ליחידים...!

(ע"ע בענין שילוב ההנהגה הטבעית על פי המזל, עם ההנהגה ה'רצונית' שלמעלה מן המזל – בפירוש ראב"ע וארא (ו,ג), תשא (לג,בא); דעת חכמה ומוסר ח"ג מ).

*

עוד בענין זה, כתב הרשב"א בתשובותיו (ח"א קנח): שאלת, הא דאמרינן בני חיי ומזוני לאו בזכותא תליא מילתא אלא במזלא תליא, ומפסוקי התורה נראה בהפך הגמור, כי בזכות ובעונש הדבר תלוי. תשובה: הדבר הזה נחלקו בו חכמי ישראל בכמה מקומות בתלמוד, אם יש מזל לישראל או אם אין מזל לישראל... ונראה לי כי לא נחלקו אלא במקרה היחידים ולא במה ששישיג את הציבור, כי לדעת כולם כח הציבור גדול לידון על פי מעשיהם לטוב או למוטב, והתורה דברה על הכלל לא על הפרט... ואף על פי שתמצא בחזקיה שמעתי את תפלתך... והספתי על ימיך חמש עשרה שנה – המלך כציבור, שהציבור וכל ישראל תלויים בו.

וזה כדעת האומר יש מזל לישראל, אבל לדעת האומר אין מזל, התורה דברה בין על הכלל בין על הפרט, וכן אנו עושים מעשים על פי הסברה הזו, וכדאמרינן כמאן מצלינן האידינא אמריעי ואקצירי, כרבי יוסי'.

ורבנו בחיי (לך טו,ה; עקב ת,יח) כתב שמחלוקת האמוראים אם יש מזל לישראל אם לאו – על הכלל נשנתה, אבל ביחיד ודאי שיש מזל, כמו שאמרו בני חיי ומזוני לאו בזכותא תליא אלא במזלא. ועוד הוסיף (בפרשת וילך – לא,יד) שאף שיחיד תלוי במזל, יש בכחה של תפלה לשנותו.

עוד בישוב קושית התוס', ע' בספר מאור עינים בלקוטים (ד"ה כשרצה אברהם) בשם הבעש"ט; ה'אין', הרצון הנעלם – הוא המזל לישראל (וכ"ה בספר גבורות אריה – חנוכה, בשם הרה"ק מלובלין). ובספר רסיסי לילה (דף פח) לר"צ הכהן: 'ידוע הפירוש שהאין הוא מזלם של ישראל, ר"ל ששורש חיותם וכן נפשם הוא שהם אין ואפס מגרמייהו – רק מה שהש"י משפיע, וזהו המזל ומטיף להם השפע דבני חיי ומזוני, אבל מצד פרידתם בישות כאילו הם יש ודבר נפרד אין להם מציאות ושפע דבני חיי ומזוני כלל, כי אינם תחת המזל דישות שהוא תחת השמים ממשלת הכו"מ שהוא המזל דעכו"ם שהם יש להם שפע בני חיי ומזוני דישות מצד המזל שתחת השמים.

*

(ע"ב) 'כסי רישך כי היכי דתיהוו עלך אימתא דשמיא' –

'בנדרים דף ל"ו משמע דקטנים דרכן לילך בגלוי הראש. ועבי"ד סימן רי"ז סל"ז. ומכל מקום נכון לכסות ראשם דתהוי עליהם דשמיא כדאיתא בסוף שבת... (מגן אברהם ה סק"ו).

'אלמיה יצריה, סליק פסקיה לקיבורא בשיניה'. יש מי שפירש שלא נכשל בגניבה, שכן משמע מכך